

Platoniškoji nuosaikumo politika ir šiuolaikinė pilietinė teorija

Vilius Bartninkas

Vilniaus universiteto
Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
E. paštas vilius.bartninkas@fsf.vu.lt
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5184-9803>

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas vėlyvasis Platono pilietinio dalyvavimo modelis santykiuose su šiuolaikine pilietine teorija. Straipsnyje teigiama, kad nors platoniškasis modelis atitinka tokius įprastus pilietinėms teorijoms kriterijus kaip lygybė, autonomija ir įgalinimas, esminė sąvoka norint suprasti šį projektą yra nuosaikumas. Būtent nuosaikumas struktūroja ir vienija skirtingus šio modelio sudedamuosius elementus (įstatymų valdymas, preambulių įtikinimas, įgalinanti ekonomika ir švietimas) bei paaiškina, kokia yra esminė asmeninė dispozicija norint pasiekti stabilios ir racionalios politinės tvarkos.

Pagrindiniai žodžiai: Platonas, pilietiškumas, nuosaikumas, lygybė, autonomija, įgalinimas

Platonic Politics of Moderation and Contemporary Civic Theory

Abstract. This paper examines Plato's later model of civic participation in relation to contemporary civic theories. It argues that, although the Platonic model satisfies such common criteria for civic theories as equality, autonomy, and empowerment, the key concept to understand this project is moderation. It is moderation that structures and unifies the constituent elements of this model (the rule of law, the persuasion of the preambles, the empowering economy and education). It also explains what kind of personal disposition is central to achieving a stable and rational political order.

Keywords: Plato, civility, moderation, equality, autonomy, empowerment

Padėka. Straipsnis parengtas pagal projektą „Nuosaikumo politika ir pagrįsti įsitikinimai: pilietinio dalyvavimo modelis Platono filosofijoje“. Projektas bendrai finansuotas iš Europos socialinio fondo lėšų (projekto Nr. 09.3.3-LMT-K-712-23-0107) pagal dotacijos sutartį su Lietuvos mokslo taryba (LMTLT). Noriu padėkoti straipsnio recenzentams ir Simonui Baliukoniui už pastabas galutiniam straipsnio variantui.

Received: 20/06/2023. Accepted: 31/08/2023

Copyright © Vilius Bartninkas, 2023. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Aristotelis yra palikęs ryškų pėdsaką šiuolaikinėje pilietinėje teorijoje. Susidurdami su tokiais autoriais kaip Hannah Arendt (2005) ar Adrianas Oldfieldas (1990), teigiančiais, kad politinė veikla ir pilietiškumas turi aukščiausią, netgi savaiminę vertę žmogaus gyvenime, neišvengiamai girdime Aristotelio aidą. Juk Aristotelis *Politikoje*, siekdamas suderinti gero piliečio ir gero žmogaus gyvenimą, aprašo tobulą santvarką, kurioje kiekvienas pilietis galės siekti etinio išsipildymo, kartu reiškiančio ir politinį klestėjimą¹. Neoaristotelikai, dar kitaip šiame filosofijos lauke vadinami respublikonais, laikosi ambicijos atgaivinti Aristotelio ir, plačiau imant, graikiškos minties paveldą, įrodinėdami, kad antikinis idealas vis dar gali būti šiuolaikinės visuomenės orientyru. Platonas savo ruožtu neturi teigiamo vaidmens neoaristotelikų projekte, priešingai – jis paprastai pristatomas kaip vienas pagrindinių filosofinių oponentų (Arendt 2005: 210–215). Skeptiškumas Platono atžvilgiu yra pagrįstas. Tokiuose dialoguose kaip *Gorgijas* ir *Valstybė* kritikuojama demokratinų lyderių veikla ir paprastų piliečių nekompetencija, siūloma apriboti jų galimybes veikti viešojoje erdvėje, ieškoma uždaresnių ir labiau hierarchizuotų politinio dalyvavimo formų, kurių bene garsiausia yra karalių-filosofų valdžia Kalipolyje. Todėl nenuostabu, kad platoniškasis mąstymas stipriau figūruoja epistokratiją propaguojančių autorių darbuose (Brennan 2017: 14–17), kurie siekia atskleisti sisteminių demokratinėmis sąlygomis gyvenančių piliečių negebėjimą laikytis pagrįstų nuomonių, dalyvauti racionaliose diskusijose ir priimti žinojimu paremtus sprendimus.

Taip samprotaujant dažnai nepastebima, kad Platono požiūris į pilietiškumą nebuvo vienalytis. Jo paskutinis darbas *Istatymai*, kuriame plėtojamas Magnesijos miesto projektas, formuluoja kur kas laisvesnę ir lygesnę pilietinio gyvenimo viziją². Kitaip nei Platono *Valstybėje*, piliečiai nebėra skirstomi į skirtingas politines ir ekonomines funkcijas atliekančias, o kartu nelygias klases. *Istatymų* šeštojoje knygoje apibrėžiama, kad visi piliečiai, tiek vyrai, tiek moterys, turi teisę dalyvauti polio gyvenime, laisvai balsuoti dėl valstybei svarbių klausimų, rinkti ir būti renkamiems į politines pareigybes. Palankumas įtrauknei viešajai erdvei nereiškia išaugusio Platono optimizmo dėl paprastų piliečių pajėgumų. Magnesijos alternatyva iškyla pripažinus, kad praktiškai neįmanoma pasiekti visiškos vienybės idealo (*Istatymai* 5.739c–d; cf. *Valstybė* 4.431d–432a), kylančio iš sutarimo, kuris, savo ruožtu, kyla iš suvokimo, kas turi valdyti, o kas – būti valdomas. Darydamas prielaidą, kad piliečiai neišvengiamai tam tikru mastu nesutars politikoje, Platonas nori pasakyti, kad jie tam tikru mastu nesupras, kas, kaip ir kodėl turi funkcionuoti valstybėje. Abejodamas, kad praktikoje gali pasitaikyti asmenų, savo žinojimu ir dorybe tobulai tinkančių spręsti šią problemą (*Istatymai* 4.709e–712b) ir valdyti valstybę (kaip kad karaliai-filosofai iš *Valstybės* ar valstybininkai iš *Valstybininko*), Platonas atsigręžia į įtraukesnes politikos formas. Magnesijos pilietiškumo modelis turi pasiūlyti dalyvavimo formą, pagal kurią funkcionuotų netobuli ekspertai, skleidžiantys savo supratimą svarbiais

¹ Visgi Aristotelis *Nikomacho etikoje* 10.7 teigia, kad kontempliatyvus gyvenimas yra laikytinas aukščiausia gero gyvenimo forma.

² Apie *Istatymų* vietą Platono korpuse ir datavimą žr. Stalley (1983: 2–4).

valstybei klausimais, ir netobuli piliečiai, gebantys tokį supratimą priimti ir pritariamai laikytis. Paprastų piliečių aktyvumo poreikis ir santvarkos, kuri suteiktų erdvę jiems veikti, kūrimas rodo kur kas praktiškesnę Platono požiūrį į politinę teoriją³. Šiuo požiūriu Platono sumanymas atrodo gana giminingas Aristoteliiui.

Tai verčia klausti, ar Platono siūlomas modelis gali dalyvauti šiuolaikinės pilietinės teorijos diskusijose tiek pat, kiek Aristotelio. Pirma, kaip šioje santvarkoje bus užtikrinta piliečių lygybė? *Istatymai* numato, kad Magnesijos santvarka turės įvairių politinių pareigybių su nevienodomis kadencijomis, rinkimų tvarkomis, politinės galios apimtimis. Kaip ir Kalipolyje, čia iškils savitos institucinės hierarchijos. Tokie autoriai kaip Arendt (2005: 36–37) teigtų, kad santvarka, turinti griežtus valdymo ir pavaldumo ryšius, yra nesuderinama su piliečių politine lygybe. Antra, kaip bus užtikrinta piliečių autonomija? *Istatymai* tęsia ankstesniuose dialoguose plėtojamą Platono praktinę filosofiją, pagal kurią etinė gėrio ir dorybės samprata turi būti įtvirtinta politiniame lygmenyje kaip normatyvus piliečių idealas. Tai sunkiai suderinama su žmogaus individualiomis paieškoms ir laisvu apsisprendimu. Be to, nemenka *Istatymų* dalis yra skirta nustatyti sankcijoms nesugebantiems įgyvendinti Magnesijos gero gyvenimo sampratos. Kišimosi ir prievartos elementai prieštarauja autonomijos principui ir verčia galvoti, kad šios santvarkos piliečiai nebus laisvi (Stalley 1983: 180). Trečia, kaip bus užtikrintos piliečių galimybės aktyviai veikti? Juk net jei Magnesijos piliečiai turės pakankamai laisvės ir lygybės, jie gali šia padėti niekada nepasinaudoti. Neturėdami tinkamų socioekonominių sąlygų arba nekultivuodami politikai reikalingų gebėjimų, piliečiai negebės įsitraukti į viešąją erdvę. Tai – esminiai kriterijai, kuriuos šiuolaikinė pilietinė teorija turi patenkinti prieš plėtodama bet kokį tolesnį pasiūlymą. Šiame darbe bus teigiama, kad Platono *Istatymai* formuluoja pilietinio dalyvavimo koncepciją, kuri atitinka visus tris iškeltus kriterijus, tačiau tai nereiškia, kad Platonas siūlo šių dienų diskusijoms būdingą pilietinę teoriją. Kaip pamatysime, Platono pilietiško modelis laikosi savitos nuosaikumo politikos, kurios neįmanoma lengvai lokalizuoti neoaristotelikų-respublikonų ir juos kritikuojančių liberalų ginčuose⁴.

Įstatymų valdymas ir egalitarinė viešoji erdvė

Platono *Istatymai* pirmąsyk skaitant gali pasirodyti tesąs detalus ir ganėtinai nerišlus pilietinio gyvenimo konspektas, išvardijantis Magnesijos įstatymus ir įvairias jų teisinės pasekmės, politinės sąrangos veikimo niuansus ir pareigybes, ekonominės veiklos rūšis ir mokesčius, valstybines šventes ir kultūrinio gyvenimo galimybes. Tačiau, atidžiau pažvelgus, visa tai tėra priemonė išsamiai iliustruoti, kaip konkrečiai bus įgyvendintas principas, jog Magnesijos santvarkoje piliečiai turi „valdyti ir būti valdomi“ (ἄρχειν τε καὶ

³ Apie praktinio įgyvendinamumo kriterijaus derinimą su normatyvumu žr. Laks (2000: 267–275).

⁴ Plačiau apie liberalų (instrumentalistų) ir neoaristotelikų-respublikonų (perfekcionistų) diskusijas pilietiško tema žr. Kymlicka (2002: 294–302); Lovett (2018). Nuosaikumo sąvoka šiose diskusijose nėra tematizuojama. Craiutu (2017), aptariantis nuosaikumo reikšmę šiuolaikinėje politinėje filosofijoje, yra ryškiausia pastarojo metodo išimtis. Nors jis atskleidžia turtingą nuosaikumo sąvokos spektrą, lieka neaišku, kaip konkrečiai turėtų atrodyti nuosaikus pilietinis dalyvavimas.

ἀρχεσθαι, 1.643e6). Šis principas praktikoje reiškia disponavimą politine galia rotacijos būdu. Šeštoji dialogo knyga rodo, kad Magnesijos piliečiai gali kelti savo kandidatūras arba būti nominuojami kitų į įvairias pareigybes, pavyzdžiui, karo vado, tarybos nario, švietimo prižiūrėtojo ar net turgaus aikštės tvarkdario, dalyvauti ir balsuoti rinkimuose, o esant išrinktam – tam tikram laikui įgyti pareigybės autoritetą, kuriam likę piliečiai turi paklusti. Kiekviena pareigybė turi sudėtingas rinkimų tvarkas ir cenzus, komplikuojančius galimybes piliečiams patekti į šias institucijas. Tarkim, įstatymų sargais galės tapti tik penkiasdešimtmečiai ilgam dvidešimties metų laikotarpiui (6.754d, 6.755a), švietimo prižiūrėtoją penkerių metų kadencijai rinks tik valstybės pareigūnai, išskyrus tarybos narius (6.766b), o į tarybos narius vienu metų kadencijai pirmiausia bus atrenkami kandidatai, už kuriuos proporcingai balsuos skirtingos Magnesijos ekonominės grupės ir kurių pusę tuomet loterijos būdu taps nariais (6.756b–e).

Magnesija negalės užtikrinti, kad net ir tokiu kompleksiniu keliu išrinkti valdantieji atitiks aukščiausius episteminius standartus. Vėlyvosios Platono politinės filosofijos kontekste tai reiškia, kad Magnesijoje nebus valstybininkų, kurie pasižymi architektoniniu pažinimu. Architektoniškai mąstantys valstybininkai, išmanydami politiškai svarbių ekspertinių sričių, tokių kaip teisėjavimas ar retorika, konkrečius tikslus, gali šias sritis koordinuoti taip, kad kreiptų jas į valstybei naudingus bendruosius tikslus ir išvengtų nesutarimų (*Valstybininkas* 259e–260a, 305d–e). Platonas nerimauja, kad Magnesijos pareigūnais neretai taps žmonės, kurių dalis apskritai pasižymės tik teisinga nuomone (ἀληθοῦς δόξης, *Istatymai* 1.632c5–6; cf. 2.653a). Geriausiu atveju Magnesijos pareigūnai bus paskirų sričių ekspertai, tokių kaip karo menas (1.639b). Tokia situacija gali vesti į ekspertų konflikto problemą: kai nesama architektoninio ekspertizmo, žemesniojo lygmens ekspertai ima savo lauko žinias taikyti politikos lauko aiškinimui ir konfliktuoti su kitais ekspertais dėl politinio autoriteto⁵. Pavyzdžiui, karo vadas gali manyti, kad jo karinė sėkmė yra pakankamas pagrindas pretenduoti į valdančias pozicijas, ir matyti politiką kaip karo meno tęstinumą⁶. Žinoma, gabus oratorius ar turtingas oligarchas situaciją matys kitaip. Dialoge *Valstybininkas* siūlomas tokios problemos sprendimas yra įstatymų valdymas (296e–297e): įstatymas turi prižiūrėti ir tvarkyti ekspertų ir pareigūnų veiklą, kuomet valstybininkų nėra (299b–c). Būtent tokį sprendimą aptinkame detalčiai išplėtotą ir įgyvendintą dialoge *Istatymai*.

Ankstesnėje graikų politinėje mintyje valdymas įstatymais paprastai reiškė ἰσονομία, piliečių lygybę prieš įstatymus⁷, tačiau Platono *Istatymuose* siekiama daugiau nei suvienodinti piliečių teises. Dialoge pasisakoma už principą, kad įstatymai tiesiogine to žodžio prasme valdytų piliečius ir kad visi bendruomenės nariai taptų lygiais įstatymų pavaldiniais (4.715d). Toks siekis susiduria su akivaizdžia problema, kad bet koks vyraujantis įstatymas ar jų visuma paprastai tėra valdančiųjų sprendimo išdava, o ši – jų vertybių projekcija (cf. *alstybė* 1.338d–e). Sunku įsivaizduoti sanklodą, kurioje piliečiai neturėtų

⁵ Plačiau apie meistrų konfliktą ir jo politinę vadybą dialoge *Valstybininkas* žr. Bartninkas (2014).

⁶ Tokia politikos samprata nėra modernus išradimas, ji aptinkama Platono personažo Kleinio teorijoje (*Istatymai*, 1.625–a626e).

⁷ Žr. Herodotas *Istorija* 3.80.

galios paveikti įstatymus savo naudai. Siekiant ištrūkti iš šios problemos, dialoge ieškoma priemonės, užkirsiančios kelią piliečiams manipuluoti įstatymais. Kaip ir reikėtų tikėtis, ji randama žmogaus sielos teritorijoje. Dialoge laikomasi prielaidos, kad esminis iššūkis žmogaus moraliniam tobulėjimui yra negebėjimas racionaliai veikti malonumų ir skausmų akivaizdoje (1.644c–645c), todėl nuosaikumas (σωφροσύνη) kaip psichologinė savitvarda yra laikomas bet kokio etinio šaunumo pagrindu (3.696a–e). Nuosaikumo dorybė turi politinę reikšmę, nes galios troškimas ir mėgavimasis ja yra politinė nesusivaldymo santykyje su malonumais versija. Kaip tik todėl piliečių nuosaikumas yra įstatymo valdymo galimybės sąlyga. Suvaldytas politinės galios troškimas turi sukurti saikingai veikiančias, ribų neperžengiančias politines institucijas (cf. 3.691c–692a), o nuosaikus sielos veikimas turi leisti atsispirti polinkiu suteikti santvarkai per daug arba per mažai laisvės, paversti ją politiškai ekstremalia (cf. 3.701a–e)⁸.

Instituciniu lygmeniu šios dorybės įgyvendinimas reiškia tai, kad jokia Magnesijos pareigybė nėra aukščiausia ta prasme, jog turėtų lemiama galios sprendžiant valstybės sąrangos likimą. Pavyzdžiui, įstatymų sargai užtikrina, kad laikomasi įstatymų, tarybos nariai sprendžia kasdienius administracinius klausimus, tautos susirinkimas renka pareigūnus, naktiniai tarėjai užsiima politinio elito lavinimu ir kalinių pedagogine reforma. Dialogas netgi nenumato aiškios įstatymų keitimo procedūros⁹. Tad kas valdo valstybę? Tokios institucijos, kurios vyraujanti galia būtų nedviprasmiškai įtvirtinta Magnesijos įstatymuose, nėra. „Valdytojų valdytojais“ (τῶν ἀρχόντων ἄρχοντα, 12.945c1) žaismingai pavadinami pareigūnai, kurie atlieka kitų pareigūnų veiklos auditą. Tokiu būdu Platonas pabrėžia, kad Magnesija neturi politinės galios centro, kuris struktūruotų ir kreiptų likusią santvarką taip, kaip, pavyzdžiui, tautos susirinkimas struktūruoja Atėnų demokratiją ar karaliaus institucija – Persijos karalystę. Magnesiją veikiau reikėtų įsivaizduoti kaip galios tinklą, kuriame kiekviena pareigybė yra susipynusi su kita priežiūros, poveikio ir atskaitingumo gijomis taip, kad nei viena iš jų nėra tinklo centre, bet kartu kurios nors pašalinimas sutrauktų likusių gijų ryšius ir taip išardytų šį tinklą¹⁰.

Dėl šių aplinkybių tinkamiau valdytojus traktuoti kaip pavaldinius – pareigūnai tėra laikomi „įstatymo tarnais“ (ὕπηρετας τοῦ νόμου, 4.715c7). Šios idėjos įgyvendinimas turi užkirsti kelią praeities santvarkų klaidoms: peržengdamos saiko ribas jos imdavo traktuoti valdymą kaip savaiminę gėrybę (3.697d), kurios disponavimas nebebūdavo grindžiamas tinkamais episteminiiais ir etiniais standartais (3.700d–701c). Iš būsimų pareigūnų tikimasi, kad jie mokės paklusti (6.762e), o vykdydami savo pareigas tiesiog įgyvendins pareigybės įstatyme numatytą tvarką (4.715c, 6.751a–b). Kiekvienas pareigybes valdantis įstatymas

⁸ Ši koncepcija turi teologinę sankciją. Įstatymai gina teiginį, kad ne žmogus, o dievas yra tokių ilgaamžių ir sėkmingų santvarkų, kaip Kreta ir Sparta, įstatymų steigėjas (1.624a). Kaip vėliau paaiškėja, dievo valdymas yra vaizdingas būdas pasakyti, kad įstatymas polio sąrangą turi valdyti taip protingai, harmoningai, rūpestingai, kaip dievas valdo pasaulio sąrangą (4.713c–714a, 10.896d–898d, 10.901e–902a). Ypač pabrėžiama, kad į dievą panašiausiai yra nuosaikieji (4.716c–d).

⁹ Plačiau apie tai žr. Reid (2021: 416–420).

¹⁰ Anksčiau manyta, kad dvyluktoje knygoje įvedama Naktinė taryba turėtų būti laikoma Magnesiją valdančia institucija, tačiau dabartiniai tyrimai rodo, kad jos teisinė funkcija yra minimali (Reid 2021: 420–427), o visuminis vaidmuo yra veikiau akademinis, pedagoginis ir socialinis (Bartninkas 2023: 190–198).

turi inkorporuoti šiai pareigybei būdingą ekspertškumą ir numatyti, kaip jis turi būti įgyvendinamas (cf. *Valstybininkas* 300a). Politine prasme siauros pareigūnų veikimo ir poveikio ribos turi tiksliai sutapti su epistemine prasme siauromis jų kompetencijų ribomis. Dėl šių priešasčių riboti ekspertai neturės teisinių galimybių konfliktuoti tarpusavyje ir jų ekspertinės žinios negalės politiškai paveikti santvarkos tokiu būdu, kad ekspertai imtų dominuoti. Įstatymų valdymo principas apibrėžia episteminių autoritetų vietą viešojoje erdvėje, koordinuoja jų veikimą ir garantuoja, kad jų žinios bus tiek politiškai veiksmingai taikomos, kiek jos apskritai gali būti efektyvios dėl savo episteminių ribotumų.

Kaip matome, saiko, ribų neperžengimo principas struktūruoja ekspertų įtarpinimą viešojoje erdvėje. Todėl nepaisant formalių valdymo ir pavaldumo santykių Magnesijoje, tikrasis valdytojas tėra vienas – įstatymas, reguliuojantis tiek pareigūnų, tiek likusių piliečių veiklą – visi yra jo valdiniai. Toks pilietinio dalyvavimo modelis turėtų pasirodyti paradoksalus: jis siekia padidinti piliečių galią (piliečiai turi valdyti ir būti valdomi) ją sumažindamas (piliečiai valdo įgyvendindami juos valdančius įstatymus). Ir visgi, nomokratijos vertė yra ta, kad ji kuria egalitarinę viešąją erdvę, kuri yra tvari būtent dėl savo ribotumų. Saikingos politinio veikimo galimybės turi užtikrinti, kad paprastų piliečių valdymas ir pavaldumas bus ir jiems patiems etiškai naudingas, ir nekeliantis grėsmės valstybės stabilumui.

Piliečių autonomija įstatymų ir pareigūnų akivaizdoje

Įstatymų valdymas gali kelti abejonių dėl piliečių autonomijos. Magnesijos įstatymai ne tik, kaip mums įprasta, riboja žalingą piliečių veiklą, bet ir skatina gyventi pagal įstatymuose įtvirtintas dorybes ir vertybes (1.631a–632c, 1.644e, 3.688a–b, 5.730b–734e). Kitaip tariant, įstatymai verčia piliečius gyventi pagal apibrėžtą ir visiems privalomą gero gyvenimo koncepciją, kuri persmelkia net ir „privaciai“ veiklą namų ūkiuose (pvz., 4.721a–d, 8.836c–837d). Panašu, kad tokiu būdu įstatymai kišasi į asmeninius žmonių pasirinkimus ir pažeidžia piliečių autonomiją. Be to, šis teisinis reguliavimas sunkiai dera net ir su paties Platono troškimu, kad žmonės savanoriškai apsispręstų gyventi dorai, grindžiamu tuo, kad išbaigtai doras gyvenimas reikalauja ne prievartos, o sąmoningo asmens pasirinkimo (1.644c–645a su 3.689a–d)¹¹. Ar įmanoma inkorporuoti gero gyvenimo sampratą į pilietiškumo modelį ne prievartiniu būdu?

Preambulių teorija siūlo įdomią išeitį. Ji prasideda nuo įstatymo veikimo palyginimo su gydytojo veikla: geras gydytojas yra tas, kuris pagrindžia savo medicininius nurodymus ligos priežasties tyrimu ir įtikina ligonį naudotis paskirtais vaistais (4.720d–e). Tai reiškia, kad įstatymų propaguojamos taisyklės taip pat turi būti pagrįstos tyrimais ir kartu įtikinančios piliečius jas priimti palankiai (εὐμενῶς, 4.723a4). Įtikinimo aspektas yra problemiškas: įstatymai nėra profesionalūs kalbėtojai, jie negali palaikyti gyvo, įtaigaus pokalbio. Preambulių teorijos sprendimas yra pasiūlyti kiekvienam įstatymui įžangą arba preambulę, kuri pateiktų argumentą, kodėl piliečiai turėtų priimti po preambulės einantį

¹¹ Šis menkai pastebimas Platono etinis tikslas yra detaliau aptariamasis Bobonicho (2002: 203–205).

įstatymą. Savo forma labiausiai išplėtotas argumentas pasirodo dešimtojoje knygoje: jis prasideda nuo galimų oponentų nuomonių apžvalgos, į tai atsižvelgdamas toliau konstruoja teiginius ir siekia, kad teiginiai tarpusavyje būtų rišliai susieti ir logiškai vestų į išvadą. Nors ir Magnesijos įstatymai negali palaikyti tikro pokalbio, jie siekia būti dialogiški ir įtikinédami laikytis racionalaus dialogo principų¹². Žinoma, įstatymų racionalumas remiasi prielaida, kad minėtos preambulės sugebės objektyviai pagrįsti atitinkamų įstatymų poreikį¹³, o dialogiškumo sėkmė priklausys ne vien nuo preambulių komunikacijos, bet ir nuo to, kiek auditorija bus pajėgi priimti argumentus. Pastarasis aspektas, kaip ir tinkamas piliečių santykis su politine galia, veda į Magnesijos edukacinę sistemą, apie kurią kalbėsime kitame skyriuje. Bet autonomiškumo temos kontekste svarbiausia yra tai, kad preambulių teorijai yra keliami sąlyga gerbti piliečių laisvę. Gero gyvenimo koncepcija yra inkorporuota į įstatymus ne prievartos, o racionalaus įrodymo, kodėl pilietis turėtų noriai įstatymus priimti, būdu.

Tas pats galioja ir pareigūnų sprendimams, mat pastarieji, taikydami įstatymų normas piliečiams, taip pat gali pažeisti autonomijos principą. Dialoge nerandame raginimo, kad jų sprendimai, kaip preambulės, būtų komunikuojami racionalių argumentų pavidalu¹⁴. Atrodytų, tarsi pareigūnams autonomijos klausimu leidžiama daugiau nei įstatymams. Tačiau taip nėra – pareigūnų sprendimai privalo derėti su jų veiklą reglamentuojančiu įstatymu. Susidūrę su netinkamais sprendimais ar abejotina derme tarp sprendimų ir įstatymų, piliečiai galės ginčyti pareigūnų veiklą teisme arba kreipdamiesi į auditorius (6.767b, 6.768a, 12.946c–e). Taip pat jie galės ginčyti bendrapiliečių kandidatūras rinkimų metu (pvz., 6.753c, 6.755c–d). Išskirtiniais atvejais gali būti, kad itin nepalankus sprendimas yra tikslus įstatymo įgyvendinimas, o tai reiškia, kad piliečiai turės gilintis į įstatymų preambules. Įstatymų valdymas užtikrina Magnesijos piliečiams laisvę nuo arbitralaus, dominuojančio pareigūnų veikimo, todėl galime teigti, kad Magnesijos politinės lygybės samprata turi tiesioginį ryšį su piliečių autonomijos užtikrinimu pareigūnų akivaizdoje¹⁵.

Pareigūnų sprendimus reikėtų atskirti nuo jų žinių komunikavimo. Iš preambulių teorijos perspektyvos gali pasirodyti netikėta, kad dialoge leidžiami komunikaciniai įrankiai varijuoja nuo argumentų iki įprastų pasakojimų (2.663c–e). Leidimą naudotis įvairiais įrankiais, ne tik racionaliais argumentais, galima paaiškinti tuo, kad informacijos apsikeitimas Magnesijoje dažnai nevyks tarp epistemiskai lygiųjų. Minėjome, kad piliečiai bus pajėgūs tapti vienos ar kitos srities ekspertais, todėl vieni iš jų geriau išmanys kosmologijos klausimus, kiti – karo meną, tretį – valstybės įstatymų turinį ir veikimą. Tikėtina, kad tokie piliečiai vėliau eis atitinkamo išmanymo reikalaujančias pareigas, mat Platonas pageidauja, kad prieš rinkimus

¹² Apie racionalaus dialogo svarbą Platono įtikinimo sampratoje žr. Baliukonis (2021).

¹³ Magnesijos įstatymų ryšiai su Platono kosmologija ir etika yra plačiau aptariami Bobonicho (2002: 93–119); Annas (2017: 81–105, 157–161).

¹⁴ Išimtis yra naktiniai tarėjai, kurie reformuodami nusikaltėlius savo veikloje naudoja kažką panašaus į racionalių argumentus (10.909a).

¹⁵ Laisvės kaip nedomino dēmuo, kuris geriau žinomas iš šiuolaikinių respublikonų teorijos (e.g. Pettit 1999), lieka nepastebėtas net ir itin detaliuose Platono laisvės koncepcijos tyrimuose, anot kurių ši laisvė susidaro iš asmeninės laisvės nuo emocijų, pilietinės laisvės dalyvauti politikoje ir valstybės suverenumo (žr. Young 2018: 382).

kandidatai būtų išmėginti, o rinkėjai būtų pasiruošę atpažinti tinkamus asmenis (6.751c–d). Platonas taip pat laikosi prielaidos, kad piliečiai ir ekspertai–pareigūnai netaps visų valstybei svarbių sričių arba jų koordinavimo ekspertais, o tai reiškia, kad jie gali stokoti įvairių ekspertinių sričių žinių ir supratimo. Vadinasi, ekspertams reikia kanalo, kuris leistų transliuoti jų žinias ne ekspertų auditorijai tokiu būdu, kad ši galėtų jas priimti ir suprasti. Jiems reikės diskurso, kuris supaprastintų perduodamą informaciją, išlaikytų tiek teisingo turinio, kiek reikia, kad jis nukreiptų auditoriją į teisingus tikslus, bet visa tai pateiktų vaizdingu būdu, leidžiančiu diskursą suvokti. Šie kriterijai kalba ne apie ką kita, o apie platoniškąjį „kilnų melą“, savo esme tikrą, bet formaliai mitinio lygmens diskursą (2.663e–664a). *Istatymuose* toks diskursas kartais, ypač kalbant apie komunikaciją su jaunimu, yra vadinamas „kerais“ (ἐπιφθαι, 10.887d4; cf. 2.658c–e, 2.666c).

Šio įrankio pranašumas yra tas, kad konkrečiu klausimu ekspertas ir ne ekspertas ima disponuoti ta pačia informacija (pvz., „planetos yra dievai“), nors santykis su ja ir yra nelygiavertis (t. y. vienas turi žinojimą, nes gali tokią informaciją kosmologiškai patikrinti ir pagrįsti, kitas tik teisingą nuomonę, nes patikrinimo ir pagrindimo sugebėjimų neturi). Platesne prasme tai reiškia, jog įmanoma bendrais tikslais gyvenanti, tačiau šių tikslų skirtingomis kognityvinėmis priemonėmis (t. y. žinojimu, nuomonėmis, troškimais) siekianti bendruomenė (6.770d). Tokia vizija nepažeidžia autonomijos principo, nes pilietis turi interesą vienaip ar kitaip suprasti tai, kas reikalinga jo etiniam išsipildymui, kurį jis pasirinko įgyvendinti. Tačiau čia esama dviejų problemų: kaip pilietis, pavyzdžiui, atskirs ekspertą kosmologą nuo šarlatano? Juk jei pilietis negali suprasti techninių argumentų, kuriais pamatytų, kas turi tvirtesnes žinias apie visatą, bet tegali lyginti vaizdingus abiejų kalbėtojų pasakojimus apie visatą, jis neturi kriterijaus atskirti, kuris pasakojimas yra patikimesnis. Panaši problema galioja ir įstatymus lydinčioms preambulėms: net jei preambulės pateikia tinkamai suręstus argumentus, epistemiškai nepasiruošę, prie pasakojimų pripratę piliečiai gali paprasčiausiai jų nesuprasti ir tuomet likti neįtikinti, kad įstatymai yra teisingi. Tad ar esama būdų to išvengti?

Įgalinančios struktūros ir jų tikslai

Klausimai apie piliečių galimybes pasinaudoti Magnesijos struktūromis mus atveda prie įgalinimo temos. Net ir sukūrus piliečiams nepaprastai palankią viešąją erdvę, jie gali ja nepasinaudoti. Iššūkių esama dvejopų: piliečius gali slėgti įvairaus pobūdžio buitiniai sunkumai (pvz., prastos materialinės sąlygos, ekonominė priklausomybė) arba jie gali stokoti gebėjimų, reikalingų aktyviam politiniam įsitraukimui (pvz., iškalbos, organizacinių gebėjimų, praktinio nuovokumo). Tokiu atveju mes turėtume formaliai teisingą valstybę, bet faktiškai nefunkcionuojantį viešąjį gyvenimą. *Istatymai* skiria daug dėmesio paskirstomojo ir retribucinio teisingumo problematikai: penktoji knyga yra skirta socio-ekonominėi piliečių padėčiai, antroji ir septintoji – ugdymui, devintoji ir vienuoliktoji – teisei apsaugai. Pažvelkime atidžiau į šias įgalinančias struktūras.

Platonas supranta, kad tinkamas ekonominis užtikrinimas yra svarbi pilietinio veikimo sąlyga. Tai matyti vien pažvelgus į dialogo architektūrą: aptarus Magnesijos vietovę,

demografinę sudėtį ketvirtojoje knygoje ir prieš imantis politinės sąrangos konstravimo šeštojoje knygoje, penktoji knyga aptaria, kaip bus sprendžiamas materialinio nepritekliaus ir pertekliaus grėsmės. Šiuolaikinės paskirstomojo teisingumo teorijos materialinio užtikrinimo problemą gvildena nustatydamos, kokiu pagrindu, kokios apimties ir kokiu būdu atliekamas perskirstymas yra teisingas¹⁶. Tą pačią procedūrą atlieka ir *Istatymai*. Kadangi materialinė gerovė yra orientuota į Magnesijos piliečių įgalinimą dalyvauti viešojoje erdvėje, ekonominė veikla tampa priemone įgyvendinti šį politinį tikslą. Bazinis įrankis yra namų ūkis: kiekvienam piliečiui yra suteikiamas namų ūkis su fiksuotu žemės kiekiu (5.737e–738a, 5.741b), kuris būtų pakankamas šiek tiek dirbant žemės darbus materialiai save išlaikyti ir gausiai turėti viešajam gyvenimui skirto laisvalaikio¹⁷. Apskritai, galima tarti, kad Magnesijos pilietybės pagrindas yra namų ūkis, mat per priklausymą šiems vienetams nauji nariai yra kooptuojami į Magnesijos piliečių gretas.

Likę finansiniai ir ekonominiai mechanizmai yra skirti perskirstymo ir ribojimo būdais palaikyti šiai gana paprastai ekonominei struktūrai. Pavyzdžiui, finansinis garantas, kad toks į žemės ūkį orientuotas modelis nežlugs, tarkim, įvykus nederliaus metams, yra piliečių suskirstymas į klases, kurių turtingiausia negalės peržengti nustatyto viršutinio limito, nes gėrybių perteklius bus kaupiamas ir perskirstomas žemiausios klasės stokojantiems piliečiams (5.744d–745a). Namų ūkiai negalės virsti didžiulėmis žemėvaldomis, nes ūkių skaičius ir dydis yra fiksuoti, o praturtėjimas – techniškai neįmanomas. Magnesia pasiūlo keletą prevencinių priemonių: piliečiai negalės kaupti valiutos atsargų aukso, sidabro ar kitokia pinigine forma (5.741e–742c), jie taip pat negalės užsiimti pelningomis verslo formomis, tokiomis kaip amatai ir prekyba (8.842c–d, 8.846d–847a), galiausiai jie negalės uždarbiauti iš skolinimo, mat paskolų bus galima negražinti, o palūkanos – draudžiamos (5.742c). Kaip ir apibrėžiant namų ūkio dydį, taip ir kritikuojant praturtėjimą, dialogas primena centrinį Magnesijos idealą. Nuosaikumas (σωφροσύνη, 5.744a1) yra principas, kuriuo nustatomi tiek įstatymų tikslai, tiek materialinių ir kitokių gėrybių hierarchija, pagal kurią užtikrinama ekonominė tvarka. Praturtėjimo idealas sulaukia aršios kritikos (5.742e–743b) kaip tik todėl, kad subordinuoja tinkamą sielos veikimą kūno gerovei ir ignoroja saiko principą (5.743e–744a).

Pereikime prie įgalinančios struktūros, kuri rūpinasi gebėjimais, reikalingais pilietiniam gyvenimui, – Magnesijos švietimo sistemos. Ankstesniame skyriuje kalbėjome, kad švietimo tikslas turėtų būti paruošti būsimus piliečius suprasti įstatymus, preambules ir pareigūnų veiklą. Praktine prasme tai numatytų proto dorybių ugdymą ir politinės santvarkos studijas. Būtent tai ir randame septintojoje *Istatymų* knygoje. Dialoge pateikiamas netikėtas pasiūlymas, kad pats veikalas *Istatymai*, kuris ir plėtoja įstatymų valdymo ir preambulių teorijas, taptų Magnesijos moksleivių mokomąja priemone (7.811c–e). Žinoma, norint suprasti šias koncepcijas, reikia stipraus pasirengimo samprotauti. Šio įgūdžio lavinimas atitenka tokiems matematikos mokslams kaip aritmetika ir astronomija (7.817e–818a). Matematikos naudojimas filosofinio ir politinio ugdymo kontekste gali

¹⁶ Plačiau žr. Lamont (2017).

¹⁷ Magnesijos piliečių ekonominė veikla, jos socialinis kontekstas ir etinė reikšmė detaliau analizuojami yra Samaraso (2012).

pasirodyti netikėtas, bet Platono matematika, ypač vėlyvojo periodo, yra konceptualizuojama kaip mokslas, aiškinantis būties objektų santykį su tapsmo reiškiniais. Matematika atskleidžia, kaip žmogaus ir pasaulio prigimtis įgyvendina įvairias stabilias matematines savybes, tokias kaip vienovė ar harmonija, kurios tuo pačiu metu tampa ir žmogaus gyvenimo orientyrais. Matematika yra tai, kas sujungia Platono ontologiją, fiziką ir etiką¹⁸. Tai yra itin ambicingas projektas, kurį fundamentaliai supras ir sugebės veiksmingai taikyti veikiausiai tik mažuma besimokiusiųjų (cf. 7.821a–b, 12.967d–968a). Likusiems Magnesijos piliečiams matematika turi suteikti savotiškus „perkeliamuosius įgūdžius“, stiprinančius jų mąstymo operacijas, gebėjimą ieškoti tiesos ir jos pagrindimo, atrasti įvairių žmogišką ir gamtinę tikrovę nusakančių diskursų ryšius. Šių įgūdžių pagrindu piliečiai turėtų formaliai pasiruošti dalyvauti racionalioje diskusijoje, suprasti argumentus ir atpažinti asmenį, laikytiną savo srities ekspertu. Bet dar svarbiau yra tai, kad piliečiai įgis gebėjimų aptikti savo pačių žinojimo ribas ir netapti epistemiškai arogantiškiems.

Kertinis veiksnys, stiprinantis šią Magnesijos ugdymo programą, yra siekis harmonizuoti jausmus santykiyje su protu (2.652b), ypač tuomet, kai moksleiviai dar nėra išlavinę proto dorybių ir tik pradeda savo intelektualinį kelią. Platonas mano, kad ankstyvas savo jausmų pasaulio įvaldymas dar negebant jo racionalizuoti ir mėgavimasis aplinkine tvarka dar iki galo nesuprantant šios tvarkos racionalumo taps tiltu ilgainiui sėkmingai kultivuoti proto dorybes. Tokiu būdu grįžtame prie anksčiau minėtos prielaidos, kad nuosaikumas yra dorybingumo pagrindas. Konkreti priemonė tai pasiekti yra teigiamų potyrių santykiyje su polio struktūromis lavinimas. Magnesijos jaunuolius siūloma panardinti į polio gyvenimą ir jo vertybes per įvairias performatyvias veiklas, tokias kaip šokis, dainavimas, žaidimai, varžybos (2.664c–d, 7.793e–794c, 7.796b–c). Šių praktikų tikslas yra internalizuoti bendruomenės tvarką, atliekant veiksmus, kurių bendruomenė iš jų tikisi, mimetiškai atkartoti teisingus pasakojimus pasirodymuose ir idealus rungtyne¹⁹. Tokiu būdu performatyvios veiklos, tarkim, šokis, imituojantis karinę rikiuotę, arba choralinis steigties pasakojimo atlikimas, pratina jaunuolius prie pilietinio gyvenimo ritmo dar jiems netapus visateisiais piliečiais. Taip formuojamas nuosaikumas turi ne vien psichologinį aspektą, mat pratina mėgautis ištvėriant nuovargį ar skausmą, bet ir politinį – šios praktikos akivaizdžiai ugdo paklusnumą hierarchijoms ir taisyklėms. Kadangi Platonas laikosi prielaidos, jog žmogus bet kada gali atprasti nuo savo įpročių (2.652c), Magnesija šias veiklas tęs ir suaugusiųjų lygmenyje (pvz., 2.664c–665a), taip plėtodama „viso gyvenimo“ ugdymo programą.

Magnesijos ekonominė ir švietimo sistemos yra įgalinančios ta prasme, kad jos suteikia tokią išsilavinimą ir materialinę gerovę, kurie yra reikalingi aktyviam pilietiniam dalyvavimui polio gyvenime. Svarbu pabrėžti, kad visus šiuos tris laukus – ekonomiką, švietimą ir politiką – struktūruoja nuosaikumo principas: būsiami piliečiai lavina nuosaikumo dorybę mokykloje, laikosi šios dorybės namų ūkio veikloje, išpildo šią dorybę viešojoje erdvėje santykiyje su įstatymais ir pareigūnais. Nuosaikumas užtikrina, kad piliečiai skirtingose savo gyvenimo patirtyse matys šias patirtis vienijantį etinį principą.

¹⁸ Šią tezę plėtoja Bartninkas (2022), remdamasis Burnyeatu (2000).

¹⁹ Plačiau žr. Prauscello (2014: 118–151), Bartninkas (2023: 157–182).

Išvados

Mūsų analizė rodo, kad *Istatymuose* plėtojamas pilietiškumo modelis turi panašumų į tai, ką siūlo šių dienų neoaristotelikai ir respublikonai. Magnesija siūlo įtraukia, egalitarinę viešąją erdvę, gerbiančią piliečių autonomiškumą, kartu su priemonėmis įgalinti piliečius šia erdve pasinaudoti. Svarbu ir tai, kad šis modelis yra nukreiptas į apibrėžtą gero gyvenimo sampratą ir viešąjį veikimą traktuoja kaip tokio gyvenimo būdo realizaciją – taip pilietiškumą ir suvokia neoaristotelikai. Tačiau esama ir kitos interpretacinės galimybės. Straipsnį pradėjome pastebėjimu, kad poreikis projektuoti Magnesijos valstybę kyla pesimistiškai įvertinus praktines galimybes sulaukti karaliams-filosofams prilygstančių politikos ekspertų, kurie gebėtų įsteigti tokią tobulai stabilią ir vieningą politinę bendriją kaip Kalipolis. Tai verčia klausti, kokių esama alternatyvių priemonių išvengti pilietinių konfliktų ir užtikrinti valstybės patvarumą, o atsakymu tampantis Magnesijos pilietiškumo modelis yra kompleksinis įrankis pasiekti minėtus tikslus. Taip tarus, šis modelis tampa artimesnis pilietinių teorijų šeimai, kuri vertina pilietiškumą kaip ne savaiminę, o instrumentinę gėrybę, t. y. kaip priemonę įgyvendinti fundamentalesnius valstybės tikslus, tokius kaip saugumas ar stabilumas.

Nepaisant atitikties tiek daliai respublikonų kriterijų, tiek liberalų, Platono pilietiškumo modelis visgi formuluoja savitą ir savarankišką teoriją. Aiškindamiesi, kas suteikia šiam modeliui konceptualinę vienovę, atradome nuosaikumo sąvoką. Dialoge nuosaikumas yra suvokiamas kaip tinkamas santykis su malonumais ir protu Magnesijos ugdymo kontekste, kaip teisingas namų ūkio funkcionavimas Magnesijos ekonomikos kontekste, kaip įstatymo valdymo ir preambulių įtikinimo galimybės sąlyga Magnesijos santvarkos kontekste. Platonas atsigrežia į šį principą sprendamas valdžios ribų, paklusnumo įstatymams, ekspertų įtarpinimo viešojoje erdvėje, įtikinimo, politinių emocijų ir jų edukacijos bei kitas svarbias politines problemas. Vadinasi, nuosaikumas yra daugiau nei asmens dorybė – tai yra visą Magnesijos valstybę struktūruojantis principas ir platoniškojo pilietiškumo pagrindas.

Cituoti šaltiniai

- Burnet, J. (ed.), Plato (aut.), 1900. *Platonis Opera. Tomus 1: Tetralogias I–II continens*. Oxford: Clarendon Press.
- Burnet, J. (ed.), Plato (aut.), 1909. *Platonis Opera. Tomus 3: Tetralogias V–VIII continens*. Oxford: Clarendon Press.
- Burnet, J. (ed.), Plato (aut.), 1913. *Platonis Opera. Tomus 5: Tetralogiam 9, definitiones et spuria continens*. Oxford: Clarendon Press.
- Dumčius, J. (vert.), Herodotas (aut.), 1988. *Istorija*. Vilnius: Mintis.
- Dumčius, J. (vert.), Platonas (aut.), 2000. *Valstybė*. Vilnius: Prada.
- Dumčius, J. (vert.), Rybelis, A. (sud.), Aristotelis (aut.), 1900. *Nikomacho etika*. In: *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis, 63–273.
- Rowe (įv., vert., kom.), Plato (aut.), 2005. *Statesman*. Oxford: Aris & Phillips Classical Texts.
- Schofield, M. (ed.), Griffith, T. (vert.), Plato (aut.), 2016. *Laws*. Cambridge: Cambridge University Press.

Literatūra

- Annas, J., 2017. *Virtue and Law in Plato and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.
- Arendt, H., 2005. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.
- Baliukonis, S., 2021. Tikinčiųjų ir ateistų dialogas: platoniškas modelis veikalė *Istatymai*. *Problemos* 100: 33–49.
- Bartninkas, V., 2014. Meistrų vadyba Platono dialoge *Valstybininkas*. *Literatūra* 56: 32–44.
- Bartninkas, V., 2022. Teologija ir matematika vėlyvojo laikotarpio Platono etikoje. *Literatūra* 64: 20–30.
- Bartninkas, V., 2023. *Traditional and Cosmic Gods in Later Plato and the Early Academy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bobonich, C., 2002. *Plato's Utopia Recast: His Later Ethics and Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Brennan, J., 2017. *Against Democracy*. Princeton: Princeton University Press.
- Burnyeat, M., 2000. Plato on Why Mathematics is Good for the Soul. *Proceedings of the British Academy* 103: 1–81.
- Craiutu, A., 2017. *Faces of Moderation: the Art of Balance in an Age of Extremes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kymlicka, W., 2002. *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Laks, A., 2000. The Laws. In: *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*, eds. C. Rowe & M. Schofield. Cambridge: Cambridge University Press, 258–292.
- Lamont, J., 2017. Distributive Justice. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta. Prieiga per internetą: <https://plato.stanford.edu/entries/justice-distributive/> [žiūrėta 2023 m. birželio 14 d.].
- Lovett, F., 2018. Republicanism. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta. Prieiga internetu: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/republicanism/> [žiūrėta 2023 m. birželio 14 d.].
- Oldfield, A., 1990. *Citizenship and Community: Civic Republicanism and the Modern World*. New York: Routledge.
- Pettit, P., 1999. *Republicanism: a Theory of Freedom and Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Prauscello, L., 2014. *Performing Citizenship in Plato's Laws*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reid, J., 2021. Changing the Laws of the Laws. *Ancient Philosophy* 41: 413–441.
- Samaras, T., 2012. Leisured Aristocrats or Warrior-Farmers? Leisure in Plato's *Laws*. *Classical Philology* 107: 1–20.
- Stalley, R. F., 1983. *An Introduction to Plato's Laws*. Oxford: Basil Blackwell.
- Young, C., 2018. Plato's Concept of Liberty in the *Laws*. *History of Political Thought* 39: 379–398.